

Daniel Brzeziński

Katechumenalny i mistagogiczny charakter roku liturgicznego : historia i terażniejszość

Studia Theologica Varsaviensia 47/1, 27-47

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. DANIEL BRZEZIŃSKI

KATECHUMENALNY I MISTAGOGICZNY CHARAKTER ROKU LITURGICZNEGO. HISTORIA I TERAŻNIEJSZOŚĆ

1. WPROWADZENIE

Rok liturgiczny jest rzeczywistością niezwykle bogatą i złożoną. Jego istota i podstawowy sens teologiczny polega na – dokonujących się w ciągu jednego roku astronomicznego – wspominaniu i zarazem liturgicznym uobecnianiu Misterium Paschalnego Chrystusa, „rozpisanych” na poszczególne obchody i okresy. Tym niemniej – obok owego zasadniczego wymiaru anamnetycznego – rok kościelny posiada niezmiernie istotne dla życia Kościoła i dla każdego chrześcijanina znaczenie katechetyczne i pedagogiczne, ascetyczne i ewangelizacyjne, duchowe i pastoralne. Jest bez wątpienia najskuteczniejszą formą permanentnej katechezy, jak również swoistą szkołą wiary, moralności, świętości, modlitwy i medytacji chrześcijanina; jednym słowem: wszechstronnej formacji chrześcijańskiej.¹

Rok liturgiczny można porównać do „pielgrzymki” człowieka wiążącego, mającej coraz bardziej prowadzić go do wyznawanej wia-

¹ Zob. W. Schenk, *Rok liturgiczny*, w: F. Blachnicki – W. Schenk – R. Zielasko (red.), *Wprowadzenie do liturgii*, Poznań – Warszawa – Lublin 1967, s. 432-435; B. Nadolski, *Liturgia*, t. 2: *Liturgia i czas*, Poznań 1991, s. 31; J. Stefański, *Liturgia dla każdego*, Gniezno 1995, s. 61-67; L. Brandolini, *L'anno liturgico forma di catechesi permanente*, w: C. Braga (red.), *Celebrare il mistero della salvezza*, t. 1: *L'anno liturgico*, Roma 1998, s. 43-50; A. Bergamini, *Cristo festa della Chiesa. Storia, teologia, spiritualità, pastorale dell'anno liturgico*, Roma 1991, s. 178-216; S. Cichy, *Rok liturgiczny drogą do źródła duchowości osób konsekrowanych*, „Anamnesis” 28(2001/02) s. 7-8; D. Brzeziński, *Teologiczny sens roku liturgicznego*, „Teologia i Człowiek” 4(2004) s. 151-161; tenże, *Katechetyczny wymiar roku kościelnego*, w: R. Czekalski (red.), *Katecheza w Kościele i dla Kościoła*, Płock 2006, s. 323-328; W. Świerżawski, *Liturgia źródłem i miejscem medytacji chrześcijańskiej*, w: S. Koperek – R. Tyrąła (red.), *Ante Deum stantes*, Kraków 2002, s. 506-508; T. Syczewski, *Pastoralny wymiar roku liturgicznego*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 15(2002) s. 205-216.

ry i w niej umacniać.² Pewne okresy i obchody w roku liturgicznym, już od starożytności chrześcijańskiej – pomimo braku jeszcze wówczas pełnej i jasnej świadomości ujmowania obchodów liturgicznych w ramy jakiegoś kalendarza czy roku kościelnego (a co za tym idzie: braku wyraźnej koncepcji roku liturgicznego) – rozumiane były także jako szczególny czas „wędrówki” przyszłego chrześcijanina (czyli katechumena) ku sakramentom inicjacji chrześcijańskiej, a potem jako czas jego duchowego i egzystencjalnego „krzepnięcia” na etapie mistagogii pochrzcielnej; czas, w którym i katechumenom i neofitom – w odkrywaniu Tajemnicy Zmartwychwstania Chrystusa oraz w stopniowym wchodzeniu w to misterium – towarzyszyła cała wspólnota Kościoła. Stąd J. Pinell (+1997) zauważył, że w starożytności chrześcijańskiej rok liturgiczny rozwijał się jako „kościelny program mistagogiczny”, stawiający sobie za cel stałą, cyklicznie powtarzającą się formację katechumenów i chrześcijan³, zaś A. Nocent (+1996) o roku kościelnym pisał jako o „wędrówce chrzcielnej”.⁴

2. Z HISTORII KATECHEZY I LITURGII

Trudno jest precyzyjnie określić, od kiedy chrztu zaczęto udzielać w Wigilię Paschalną⁵, czyli – innymi słowy – od kiedy rozpoczął się „paschalny rytm w chrześcijańskim wtajemniczaniu”.⁶ Najstarsze wyraźne świadectwo o łączeniu chrztu z doroczną uroczystością Paschy odnajdujemy u Tertuliana (+ ok. 230-240). Choć

² Zob. *Ufficio Liturgico Diocesano di Bari, L'anno liturgico come itinerario di fede*, w: C. Braga (red.), *Celebrare il mistero...*, s. 51-71; G. Zanon, *L'anno liturgico: itinerario di fede, alla fede*, „Credere oggi” 56(1990) n. 2, s. 87-97.

³ Dosłownie: „una programmazione ecclesiale di mistagogia [...] in funzione di una continua riscoperta dell'economia sacramentale”; zob. J. Pinell, *L'anno liturgico, programmazione ecclesiale di mistagogia*, „O' Theologos” 6(1975) s. 9-25; zob. także: D. Sartore, *Catechesi e liturgia*, w: D. Sartore – A. M. Triacca (red.), *Nuovo Dizionario di Liturgia*, Cinisello Balsamo 1990, s. 222; Tenze, *L'anno liturgico, criterio-base di una programmazione ecclesiale*, „Rivista di Pastorale Liturgica” 84(1977) s. 9-15; W. Nowak, *Katecheza dorosłych i liturgia*, w: *Katecheza dorosłych w teorii i w praktyce. Impulsy – wyzwania – perspektywy*, Lublin – Olsztyn 2001, s. 143-144.

⁴ Dosłownie: „itinerario battesimale”; zob. A. Nocent, *Itinerario battesimale*, w: C. Braga (red.), *Celebrare il mistero...*, s. 233-243.

⁵ Zob. J. Decyk, *Wielki Post drogą do Paschy Chrystusa i Kościoła*, „Roczniki Teologiczne” 52(2005) z. 8, s. 235-238.

⁶ Por. A. Sielepin, *Krzyż i zmartwychwstanie. Paschalny rytm w chrześcijańskim wtajemniczaniu*, „Anamnesis” 10(1996/97) s. 54.

ten pierwszy wielki teolog i pisarz łaciński uważał – zgodnie z pierwotną tradycją – że właściwie każdy czas jest stosowny do udzielania sakramentów wtajemniczenia, tym niemniej uroczyste sprawowanie chrztu według niego najodpowiedniejsze jest w okresie paschalnym (Wigilia Paschalna, Zielone Świąta), co starał się uzasadnić teologicznie. Wskazywał na ścisły związek misterium chrztu (jako zanurzenia w męce Pańskiej) z okresem, w którym Kościół wspomina Zmartwychwstanie Chrystusa. Oczywiście paschalny dla Tertuliana jest także „Dzień Pański”, czyli cotygodniowa „mała Pascha”.⁷

Z dzieł Tertuliana wynika, że najprawdopodobniej na krótko przed Wielkanocą wyodrębniano pewną grupę katechumenów mających „wnet przyjąć chrzest” i „wkrótce wstąpić do wody”, a więc gotowych do bezpośredniego już przygotowania do sakramentu chrztu, który mieli otrzymać na Wielkanoc. W tym kontekście Tertulian wspomina o dwukrotnym wyrzekaniu się przez nich pogaństwa: na początku owego bezpośredniego przygotowania do chrztu oraz „na jakiś czas przed Wielkanocą”. Po wyrzeczeniu się bałwochwalstwa w życiu katechumena następował intensywny czas duchowego przygotowania, na które składały się częste modlitwy, powiązane z klęceniem i postami, oraz nocne czuwania. Okres bezpośredniego przygoto-

⁷ Dla porządku przypomnijmy, że pierwsze świadectwa w Kościele Zachodnim (z połowy II wieku chrześcijaństwa) dotyczące organizacji katechumenatu (nie wiemy, czy już wówczas powiązanego z Wielkim Postem) odnajdujemy – między innymi – u św. Justyna (+ ok. 165; por. Justyn, *Apologia I*, n. 61. 65; edycja polska: *Pierwsi Apologeci greccy*, tłum. i oprac. L. Misiarczyk, Kraków 2004 [=Biblioteka Ojców Kościoła, 24]/, s. 250-252. 254-255) oraz w trzecim widzeniu z „Pasterza” Hermasa (por. Hermas, *Pasterz*, n. 15; edycja polska: *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, tłum. A. Świderkówna, oprac. M. Starowiejski, wyd. 2, Kraków 1998 [=Biblioteka Ojców Kościoła, 10]/, s. 221). Natomiast na Wschodzie, jako kierownik szkoły katechumenów w Aleksandrii działał przez trzy lata, około 200 roku, św. Klemens Aleksandryjski (+ przed 215; zob. Euzebiusz z Cezarei, *Historia Ecclesiastica*, VI, n. 6; edycja polska: tenże, *Historja kościelna. O męczennikach palestyńskich*, tłum. i oprac. A. Lisiecki, Poznań 1924 [=Pisma Ojców Kościoła, 3]/, s. 259). Wziąwszy pod uwagę kontekst (tzn. umieszczenie przed pouczeniami liturgicznymi dotyczącymi sprawowania chrztu i Eucharystii), za katechezą przechrzcielną uważa się sześć pierwszych rozdziałów „Didache”, czyli naukę o dwóch drogach – katechizm etyczny ukształtowany na wzorcach przejętych z judaizmu, „schrzycianizowany” i włączony do tekstu przez autora dzieła (por. *Didache*, n. 1-6; edycja polska: *Pierwsi świadkowie...*, s. 33-36); zob. S. Movilla, *Od katechumenatu do wspólnoty. Wprowadzenie teologiczno-duszpasterskie*, Warszawa 1990, s. 42-51; R. Murawski, *Wczesnochrześcijańska katecheza (do Edyktu Mediolańskiego – 313 r.)*, Płock 1999, s. 67-121; Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrześcijański dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003, s. 37-46; M. Starowiejski, *Podręczny zbiór praw gminy chrześcijańskiej – Didache*, w: *Pierwsi świadkowie...*, s. 26-27; A. Suski, *Chrzest według Didache*, w: K. Konecki (red.), *Laudate Dominum. Księdzu Profesorowi Jerzemu Stefańskiemu z okazji 65-lecia urodzin i 40-lecia kapłaństwa*, Gniezno 2005, s. 294-298.

wania kończył się jakąś formą „wyznania uprzednio popełnionych grzechów”. Choć nie wiemy dokładnie jak wyglądała owa spowiedź, z całą pewnością nie było to wyznanie publiczne, co podkreśla sam Tertulian.⁸

W III wieku katechumenat stanowił już w Kościele dobrze zorganizowaną instytucję. Mówi się powszechnie o tej epoce jako o „złotym wieku katechumenatu”, jego „okresie klasycznym” i w pewnym sensie dla katechumenatu „wzorcowym”.⁹ Strukturę katechumenatu (w Rzymie ?) w III stuleciu chrześcijaństwa poznajemy przede wszystkim z powstałej – jak się przyjmuje – około 215 roku po Chrystusie „*Traditio Apostolica*”, przypisywanej św. Hipolitowi Rzymskiemu (+235).¹⁰ Systematyczna przedchrzcielna katechizacja – połączona z modlitwą i pewnymi rytami zewnętrznymi (w tym obrzędem nałożenia ręki przez nauczyciela) – była rozłożona na trzy lata, choć dla tych, którzy wykazywali większą gorliwość w przyswajaniu prawd wiary i postęp w praktykowaniu zasad moralności chrześcijańskiej, czas ten mógł zostać skrócony. Nie wiemy ile trwał okres bezpośredniego przygotowania do chrztu, być może tylko jeden tydzień¹¹, którego trzy ostatnie dni (czwartek, piątek i sobota) miały charakter specjalnego przygotowania: od kąpieli począwszy, poprzez post i egzamin w zakresie modlitwy, aż na uroczystym egzorcyzmie i całonocnym czuwaniu przed chrztem skończywszy. Chociaż z żadnego z trzech odnośnych (*nota bene* zgodnych w tym względzie) przekładów „Tradycji” (sahidyckiego, arabskiego i etiopskiego) nie wynika, że chodzi tu o dni Wielkiego Tygodnia, to jednak studia komparatystyczne – uwzględniające inne teksty (w tym dzieła Tertuliana) – pozwoliły wielu uczonym sformułować tezę, że odnośny

⁸ Zob. edycja polska: Tertulian, *O chrzcie*, n. 19-20, tłum. E. Stanula, w: Tertulian, *Wybór pism*, oprac. W. Myszor – E. Stanula, Warszawa 1970 (=Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, 5), s. 152-154; B. Mokrzycki, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 67-68. Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, 47-56. Dodajmy, iż traktat „O chrzcie” pochodzi z lat 200-206, kiedy to Tertulian należał jeszcze do wspólnoty Kościoła Katolickiego; zob. W. Turek, Tertulian, Kraków 2001, s. 23.

⁹ Zob. H. A. P. Schmidt, *Introductio in liturgiam occidentalem*, Romae 1962, s. 238; B. Mokrzycki, *Droga...*, s. 78.

¹⁰ Zob. B. Botte, *Introduction*, w: *La Tradition Apostolique de Saint Hippolyte. Essai de reconstitution*, wyd. B. Botte, Münster 1989 (=Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, t. 39), s. XIII-XIX; J. W. Boguniowski, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001, s. 49-52.

¹¹ Taki pogląd wyraża S. Czerwik, *Historyczno-liturgiczne podłoże Rytułu „Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich”* (Katowice 1988), „Anamnesis” 8(1996) n. 1, s. 24.

opis z „Tradycji Apostolskiej” może dotyczyć Wielkiego Czwartku, Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty, a wspomniane czuwanie byłoby uroczystą Wigilią Paschalną w nocy z soboty na niedzielę, kiedy to udzielano sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Należy odnotować, że opisu katechumenatu brakuje w najstarszym z zachowanych do naszych czasów łacińskim przekładzie „Tradycji”, powstałym – jak się przyjmuje – około 375 roku, a zawartym w – datowanym na koniec V wieku – Kodeksie z Werony LV (53), w którym odnajdujemy jedynie fragmentaryczny (w stosunku do późniejszych wersji tekstu) opis udzielania chrztu.¹²

Począwszy od IV wieku zauważamy coraz mocniejsze wiązanie katechumenatu z Wielkim Postem. Jak podkreśla W. Świerżawski, jest to „epoka rozwoju Wielkiego Postu jako okresu rocznej reinicjacji – łącznie z rozbudowanym wtedy Okresem Wielkanocnym, z wyakcentowaniem Triduum Sacrum, aż do Niedzieli Białej”.¹³ Wśród wielu uczonych panuje nawet przekonanie, że bardzo krótki pierwotnie post przedpaschalny¹⁴ wydłużono do 40 dni właśnie ze względu

¹² Zob. *Traditio Apostolica*, 17-21, w: *La Tradition Apostolique...*, s. 38-59; B. Mokrzycki, *Droga...*, s. 83-105; Th. Maertens, *Histoire et pastorale du rituel du catéchuménat et du baptême*, Bruges 1962, s. 95-96; A. Laurentin, M. Dujarier, *Catéchuménat. Données de l'histoire et perspectives nouvelles*, Paris 1969, s. 52; W. Schenk, *Liturgia sakramentów świętych*, cz. I: *Initiatio christiana* (chrzest, bierzmowanie, Eucharystia), Lublin 1962, s. 27; R. Murawski, *Wczesnochrześcijańska katecheza...*, s. 196-199; Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, s. 61-67.

¹³ W. Świerżawski, *Wprowadzać katechumenat...*, „Anamnesis” 9(1996/97) s. 26.

¹⁴ Około roku 190 naszej ery chrześcijańskiej, w liście do papieża Wiktora I (+200) napisanym w związku ze sporem z kwartodecymanami odnośnie do daty świętowania Paschy, św. Ireneusz z Lionu (+ ok. 202) wspomina, że niektórzy chrześcijanie pościli przed Paschą w Wielki Piątek, inni – w Wielki Piątek i w Wielką Sobotę. Byli wśród nich tacy, którzy czynili to przez 40 godzin w nawiązaniu do spoczynku Chrystusa w grobie przez 40 godzin. O dwudniowym poście przed Wielkanocą w I połowie III wieku pisze także Tertulian w dziele *De ieiunio*. Również syryjskie *Didaskalia*, zredagowane w III wieku, mówią o poście trwającym w tygodniu poprzedzającym Wielkanoc od poniedziałku do czwartku. Kilkudniowy post przed Paschą na Wschodzie, choć jeszcze nie w zinstytucjonalizowanej formie, opisuje Dionizy (+264/265), biskup Aleksandrii i uczeń Orygenesza (+253/254). O czterdziestodniowym poście w IV wieku wspomina św. Atanazy z Aleksandrii (+373) w liście pasterskim skierowanym do wiernych w 334 roku z okazji Wielkanocy. Do czterdziestu dni przygotowania do Wielkanocy przez katechumenów nawiązuje w swojej katechez św. Cyryl Jerozolimski. W Rzymie do IV wieku post przed doroczną pamiętką Zmartwychwstania Pańskiego trwał tydzień. W połowie IV wieku dołączono do niego jeszcze trzy tygodnie, co poświadcza historyk Sokrates (+ po roku 439) w „Historii Kościoła”, z wykluczeniem sobót i niedziel. W VI wieku w Rzymie post rozpoczął się sześć tygodni przed Wielkanocą. Jednak po odliczeniu niedziel (które jako Dzień Pański nie dopuszczały postu i praktyk pokutnych) post trwał właściwie 36 dni. Dlatego wydłużono go o dni poprzedzające szóstą niedzielę przed Wielkanocą: środę, czwartek, piątek i sobotę; zob. Th. J. Talley, *Le origini dell'anno liturgico*, Brescia 1991, s. 164-171; B. Naldolski, *Liturgika...*, s. 80; D. Brzeziński, „*Sacratissimum Triduum crucifixi, sepulti, suscitati*”.

na katechumenat i związany z nim katechetyczno-liturgiczny cykl przygotowania kandydatów do chrztu.¹⁵

Historycy liturgii i katechezy zgodnie uważają, że prawdziwa formacja katechumenów – trwająca w założeniach od 2 do 3 lat (a niekiedy i więcej) – w epoce po Edykcie Mediolańskim zaczynała się właściwie dopiero z początkiem Czterdziestnicy Przedpaschalnej. Następujący po prekatechumenacie oraz po wstępnej ewangelizacji, trwający teoretycznie kilka lat, „rozluźniony katechumenat” z wielu przyczyn stracił swoje dawne znaczenie (między innymi z powodu nagłej masowości chrześcijaństwa), rezygnując niekiedy nawet ze specjalnych katechez dla „audientes” („klasy słuchających”). Jak mało skuteczna była formacja katechetyczno-dogmatyczno-moralna w okresie „dalszego przygotowania” może świadczyć fakt, że na przykład św. Cyryl Jerozolimski (+ ok. 387) w okresie „bezpośredniego przygotowania” przemawiał do kandydatów do chrztu jako do ludzi jeszcze nie nawróconych i wciąż uwikłanych w grzechy ciężkie.¹⁶ Stąd w wiekach IV-V wynikała potrzeba intensyfikacji owego przygotowania w Wielkim Poście poprzedzającym Wigilię Paschalną, podczas której katechumen miał przyjąć sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego. Tak więc, w praktyce czas Wielkiego Postu, i na Wschodzie i na Zachodzie, stawał się dla „wybranych” („competentes”, „elēcti”, „fotidzōmeni”) rzeczywistym okresem formacji zastępującym dotychczasowy, kilkuletni katechumenat. Od tej pory rytm katechumenatu zaczął coraz silniej formować oblicze i kształt Wielkiego Postu, zaś mistagogia nowo ochrzczonych – charakter Okresu Wielkanocnego, a zwłaszcza Oktawy Wielkanocnej.¹⁷ Sama zaś II Niedziela Wielkanocna otrzymała nazwę „Dominica in albis” (Niedziela Biała) ze względu na białe szaty, które składali neo-

Wokół teologicznego sensu Triduum Paschalnego, w: J. Nowak (red.), *Confitemini Domino, quoniam bonus. Księga pamiątkowa dedykowana śp. Księdzu Profesorowi Adamowi Durakowi SDB (1949-2005)*, Warszawa 2007, s. 279; tenże, *W pielgrzymce wiary przez rok liturgiczny*, Szczecinek 2005, s. 25-26.

¹⁵ Zob. A. Baumstark, *Liturgie comparée*, Chevetogne 1953, s. 216; J. Daniélou, *Le Symbolisme des Quarante Jours*, „La Maison-Dieu” 31(1952) s. 19-33; G. Dix, *The Shape of the Liturgy*, Westminster-London 1945, s. 164-171.

¹⁶ Zob. edycja polska: Cyryl Jerozolimski, *Katecheza wstępna*, n. 4-6, w: tenże, *Katechezy przedchrześcijańskie i mistagogiczne*, tłum. W. Kania, oprac. J. Bojarski – M. Bogucki, Kraków 2000 (= Biblioteka Ojców Kościoła, 14), s. 20-22.

¹⁷ Zob. B. Mokrzycki, *Droga...*, s. 106-145.

fici na zakończenie oktawy mistagogicznej („in albis deponendis/depositis”).¹⁸

Katechumenalny charakter Wielkiego Postu w Kościele Jerozolimskim w latach osiemdziesiątych IV wieku – jak się powszechnie przyjmuje głównie w oparciu o kryteria wewnętrzne tekstu¹⁹ – poświadcza w swoim „Itinerarium” Egeria.²⁰ Wśród plastycznych relacji na temat miejsc świętych oraz obchodów liturgicznych pozostawionych nam przez tę niestrudzoną pątniczkę, odnajdujemy opis katechezy przedchrzcielnej dokonującej się w okresie ośmiu tygodni poprzedzających Paschę. W Jerozolimie bowiem, co wyraźnie zaznaczyła Egeria, Wielki Post trwał osiem tygodni, gdyż dniami postu nie były ani soboty ani niedziele, z wyjątkiem jednej soboty – tej, w którą przypadała Wigilia Paschalna, kiedy trzeba było pościć. Tak więc, aby dni rzeczywistego postu było czterdzieści (z Wielką Sobotą dokładnie czterdzieści jeden), sam okres wielkopostny rozszerzono do ośmiu tygodni.²¹

Jeszcze przed rozpoczęciem Wielkiego Postu ci, którzy pragnęli przyjąć chrzest, zgłaszali się do kapłana, a ten zapisywał ich imiona. Natomiast w pierwszym dniu Wielkiego Postu, w jerozolimskiej bazylice *Martyrium*²², biskup – w obecności duchowieństwa miasta – dokonywał przyjęcia kandydatów do chrztu, wypytując szczegółowo ich krewnych (przyszłych chrzestnych, z którymi przychodzili) o życie moralne przyszłych katechumenów. Następnie, przyjęci do chrztu przez czterdzieści dni postu byli egzorcyzmowani przez duchownych i przez trzy godziny dziennie katechizowani przez bi-

¹⁸ Zob. S. Maria Renata od Chrystusa, *Vivere cum Ecclesia. Rozważania liturgiczne na poszczególne okresy i święta roku kościelnego*, t. 1, Kraków 1958, s. 357.

¹⁹ Przyjmuje się, iż zasadnicza część podróży Egerii do Ziemi Świętej miała miejsce pomiędzy Wielkanocą 381 roku (ewentualnie końcem 381 lub początkiem 382 roku ?) a Wielkanocą roku 384; zob. P. Siniscalco – L. Scarampi, *Introduzione*, w: *Egeria, Pellegrinaggio in Terra Santa*. Traduzione, introduzione e note a cura di P. Siniscalco e L. Scarampi, Roma 1985 (= Collana di testi patristici diretta da A. Quacquarelli, 48), s. 27-30; P. Devos, *La date du voyage d'Égérie*, „*Analecta Bollandiana*” 85(1967), s. 165-194; M. Starowiejski, *Itinerarium Egeriae* (I), „*Meander*” 33(1979) s. 106-108; P. Iwaskiewicz, *Niestrudzona wędrowniczka. Wprowadzenie*, w: *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej (IV-VIII w.)*, oprac. P. Iwaskiewicz, przedmowa M. Starowiejski, Kraków 1996, s. 132-133.

²⁰ Zob. edycja polska tekstu: Egeria, *Itinerarium*, n. 45-46, w: *Do Ziemi Świętej...*, s. 223-226.

²¹ Zob. tamże, n. 27 (s. 197).

²² *Martyrium* to pięcionawowa bazylika wzniesiona przez cesarza Konstantyna w kompleksie zabudowań Grobu Bożego przy *cardo maximus* Jerozolimy i będąca katedrą jerozolimską, zwana także „kościółem większym”; zob. tamże, s. 186.

skupa, który „zaczynając od Księgi Rodzaju przebiegał wszystkie pisma i wykladał najpierw ich dosłowne znaczenie, a potem wydobycwał z nich sens duchowy. Nauczał ich w ciągu tych dni także o Zmartwychwstaniu i o wszystkim, co dotyczy wiary”.²³ Po pięciu tygodniach wielkopostnej katechezy katechumeni otrzymywali od biskupa „Symbol wiary” (biskup wykladał jej podstawowe prawdy w sensie dosłownym i duchowym), a w Wielkim Tygodniu następowało „redditio” Symbolu, czyli jego „oddanie” polegające na sprawdzeniu znajomości podstawowych prawd wiary u poszczególnych katechumenów.²⁴

Egeria opisuje także mistagogiczną katechezę pochrzcielną, prowadzoną przez biskupa i odbywającą się podczas Oktawy Paschalnej w kościele *Anastasis*.²⁵ Dopiero teraz – jako osobom już wtajemniczonym w Misterium Paschalne Chrystusa – mogły zostać neofitom „wyjawione bardziej tajemne misteria”.²⁶ Czytanie Pisma świętego i katecheza odbywały się w języku greckim. Były jednak tłumaczone na język syryjski (aramejski) oraz łacinę ze względu na różne pochodzenie nowo ochrzczonych. Neofici uczestniczyli w codziennej Eucharystii oraz we wspólnym odmawianiu hymnów, psalmów, antyfon i modlitw („w porze niesporów”) w kościołach: *Anastasis* i *Eleona*, oraz na szczycie Góry Oliwnej zwanym *Imbomon*, skąd Chrystus – według przekazywanej w Jerozolimie tradycji – wstąpił do nieba.²⁷

Przyjmując – jako czas podróży Egerii – pierwszą połowę lat osiemdziesiątych czwartego stulecia chrześcijaństwa, możemy poznać treść owego wielkopostnego i wielkanocnego biskupiego nauczania, o którym Egeria wspomina. Zachowały się bowiem katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne św. Cyryla Jerozolimskiego, który wstąpił na stolicę biskupią w Jerozolimie około 348-351 roku, zaś zmarł prawdopodobnie około roku 387. Owe katechezy to 24 konferencje wygłoszone według niektórych historyków około roku 347, według in-

²³ Tamże, n. 46, 2 (s. 224).

²⁴ Zob. Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, s. 89-91.

²⁵ Zob. Egeria, *Itinerarium*, n. 47 (s. 226-227). *Anastasis* (gr. zmartwychwstanie) nazywano kościół Zmartwychwstania Pańskiego (bazylikę Grobu Pańskiego), zbudowaną w kształcie rotundy nad grocią Grobu przez Konstantyna Wielkiego i jego matkę, św. Helenę w latach 326-336; zob. tamże, s. 186-187; J. J. Janicki, *Rok liturgiczny w „Itinerarium” Egerii*, w: S. Kopek – R. Tyrała (red.), *Ante Deum...*, s. 156.

²⁶ Por. Egeria, *Itinerarium...*, n. 46, 6 (s. 226).

²⁷ Por. tamże, n. 39 (s. 215-217). *Eleona* to bazylika konstantyńska na Górze Oliwnej (gr. *elaion* – ogród oliwny).

nych około roku 350, a spisane metodą stenograficzną przez jednego ze słuchaczy.²⁸ Są wśród nich: przytaczana już w niniejszym opracowaniu katecheza wstępna, 18 katechez przedchrzcielnych oraz 5 katechez mistagogicznych. Te ostatnie dotyczą trzech sakramentów inicjacji chrześcijańskiej i są skierowane do już „oświeconych”, czyli neofitów. Są one być może – jak przyjmuje wielu patrologów – autorstwa nie Cyryla, lecz jego następcy Jana Jerozolimskiego (+417). Przedmiotem katechez było wyjaśnienie obrzędów chrześcijańskich, ich interpretacja w świetle typologii biblijnej oraz ich implikacje dla życia prawdziwie chrześcijańskiego.²⁹

W Wielkim Poście katechezy do katechumenów wygłaszał również św. Ambroży (+397), co wynika z jego „De mysteriis”.³⁰ Z kolei – rozłożoną na sześć dni oktawy i najprawdopodobniej spisaną potem przez jakiegoś stenografa – katechezę mistagogiczną o sakramentach wtajemniczenia chrześcijańskiego skierowaną do neofitów stanowi sześć ksiąg „De sacramentis” Ambrożego.³¹

Wielki Post jako okres bliższego przygotowania do chrztu odnotowany jest także w licznych pismach św. Augustyna (+430).³² W jednym z jego kazań odnajdujemy – dość często cytowane w odnośnej literaturze przedmiotu – upomnienie skierowane do pragnących przyjąć chrzest: „Zbliża się Pascha, zgłoś swoje imię do chrztu” („Ecce Pascha est, da nomen ad baptismum”).³³ Przetrwało do naszych

²⁸ Zob. J. S. Bojarski, Wstęp, w: Cyryl Jerozolimski, *Katechezy przedchrzcielne...*, s. 5-16; A. Doval, *The date of Cyril of Jerusalem's Catecheses*, „Journal of Theological Studies” 48(1997) s. 129-132.

²⁹ Metoda katechetyczna Cyryla jest bardzo bliska metodzie św. Ambrożego z Mediolanu (+397); być może nawet od niej jest zależna. Dodajmy, iż podobne katechezy zachowały się z obszaru Kościoła Antiocheńskiego: 12 katechez chrzcielnych św. Jana Chryzostoma (+407) oraz 16 homilii katechetycznych Teodora z Mopsuestii (+428); zob. D. Sartore, *Liturgia e catechesi. L'esperienza della Chiesa dei Padri*, w: R. Falsini (red.), *Liturgia e catechesi nell'iniziazione cristiana*, Milano 1985, s. 27-37. Wszystkie katechezy chrzcielne św. Jana Chryzostoma polski czytelnik może znaleźć w: Jan Chryzostom, *Katechezy chrzcielne*, tłum. W. Kania, oprac. M. Starowiejski, t. 1: Lublin 1993, t. 2: Lublin 1994.

³⁰ Zob. Ambroży, *De mysteriis* 1, 1; edycja polska: św. Ambroży z Mediolanu, *O tajemnicach*, w: tenże, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, tłum. i oprac. L. Gładyszewski, Kraków 2004 (=Źródła Myśli Teologicznej, 31), s. 51.

³¹ Zob. tenże, *De sacramentis* (edycja polska: *O sakramentach*), w: tamże, s. 67-104; Szerzej na ten temat katechez mistagogicznych św. Ambrożego zob. S. Czerwik, *Św. Ambroży – mistagog starożytnego Kościoła – o misterium i mistagogii*, „Anamnesis” 16(1998/99) s. 25-41.

³² Zob. Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, s. 77-89.

³³ Augustyn, *Sermo* 132, 1, PL 38, kol. 734-735; zob. B. Mokrzycki, *Droga...*, s. 116. Wielkopostne bezpośrednie przygotowanie do chrztu w świetle pism św. Augustyna szeroko omawia W. Schenk, *Liturgia...*, s. 29-35.

czasów wiele mów wygłoszonych przez biskupa Hippony w związku z poszczególnymi wielkopostnymi skrutyniami w procesie chrześcijańskiego wtajemniczenia tzw. kompetentów (w Rzymie: elektów), a wśród kazań na uroczystości paschalne – katecheza mistagogiczna „Do nowo ochrzczonych na I Niedzielę po Wielkanocy”.³⁴ Ów paschalno-mistagogiczny charakter Niedzieli Białej zachowano między innymi w potrydenckim *Brewiarzu Rzymskim* Piusa V (+1572) promulgowanym w roku 1568 (gdzie w drugim nokturnie, jako lekcję IV, czytano kazanie św. Augustyna wygłoszone niegdyś do neofitów Hippony; podobnie było w przypadku lekcji VI), jak również w aktualnym oficjum *Godziny Czytań II Niedzieli Wielkanocnej*.³⁵

Gdy chodzi o Rzym, to chrzcielny – obok pokutnego – charakter Wielkiego Postu wyraźnie widoczny jest w tamtejszej liturgii jeszcze w połowie V wieku w mowach papieża św. Leona Wielkiego (+461).³⁶

Zredukowanie okresu katechumenatu do Wielkiego Postu spowodowało przesunięcie akcentu z katechetycznej formacji katechumenów (w podwójnym wymiarze: doktrynalnym i moralnym) na wymiar obrzędowy czasu przygotowania do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. „Nie dlatego – konstatuje S. Movilla – żeby się nie doceniało lub zaniechało katechezy jako takiej (wiemy, że Ojcowie

³⁴ Augustyn, *Sermo 260 A (Sermo 8 in octava Paschae)*; edycja polska: *Do nowo ochrzczonych na I Niedzielę po Wielkanocy*, tłum. W. Eborowicz, w: *Starożytne teksty chrześcijańskie. Kazania i homilie na święta Pańskie i Maryjne*, red. L. Gładyszewski, Lublin 1976, s. 227-232. W cytowanym zbiorze znajduje się także polskie tłumaczenie W. Eborowicza innych kazań mistagogicznych św. Augustyna wygłaszanych w Oktawie Wielkanocy. Są to: kazanie 231 (na Poniedziałek Wielkanocy; s. 203-209), kazanie 232 (na Wtorek Wielkanocy; s. 210-219), kazanie 246 (na Czwartek Wielkanocy; s. 220-226).

³⁵ Por. *Breviarium Romanum. Editio Princeps (1568), Edizione anastatica, introduzione e appendice a cura di M. Sodi – A. M. Triacca*, Città del Vaticano 1999 (=Monumenta Liturgica Concilii Tridentini, 3), n. 2521. 2525, s. 402; *Liturgia Horarum iuxta ritum romanum. Editio typica*, t. 2, Typis Polyglottis Vaticanis 1972, s. 497-498; zob. S. Maria Renata od Chrystusa, *Vivere...*, s. 358-367. Nauka o sakramentach inicjacji chrześcijańskiej – skierowana niegdyś do neofitów – stanowi również drugie czytanie w aktualnej *Godzinie Czytań* między innymi: w czwartek w Oktawie Wielkanocy (druga katecheza mistagogiczna św. Cyryla Jerozolimskiego /Jana Jerozolimskiego/), w piątek (trzecia katecheza mistagogiczna Cyryla /Jana/) oraz w sobotę w tejże Oktawie (czwarta jerozolimska katecheza mistagogiczna), a także w środę III tygodnia Okresu Wielkanocnego (fragment o chrzcie pochodzący z „Apologii I” św. Justyna) i w poniedziałek VI tygodnia Okresu Wielkanocnego (fragment z „Traktatu o Trójcy Świętej” Dydyma Ślepego /+ ok. 398/, kierownika szkoły katechetycznej w Aleksandrii); zob. *Liturgia Horarum...*, t. 2, s. 465-466. 475-476. 486-487. 564-565. 690-691.

³⁶ Por. *Sermo 40*, 2; 43, 3; 44, 1; 45, 1; 49, 3; edycja polska: Św. Leon Wielki, *Mowy*, tłum. K. Tomczak, Poznań-Warszawa-Lublin 1958 (=Pisma Ojców Kościoła, 24), s. 175-176. 193-195. 196-198. 200-201. 222.

Kościół kładł na nią duży nacisk), lecz ponieważ w rzeczywistości rytury i należące do nich gesty nadawały kształt katechumenalnemu procesowi Wielkiego Postu³⁷. Mimo wszystko, wielkopostne rytury katechumenalne przez jakiś czas pozostały nawet wtedy, gdy – od VI wieku – coraz powszechniej praktykowany był chrzest niemowląt, a ponadto zaczęto powszechnie udzielać chrztu w ciągu całego roku, a nie głównie w Wigilię Paschy.³⁸ Przeniesiono wówczas dotychczasowe trzy skrutynia z III, IV i V Niedzieli (w takim układzie zasadniczo obecne jeszcze w Sakramentarzu Gelazjańskim) na dni powszednie Czterdziestnicy i zwiększono ich ilość do siedmiu, rozbudowując jednocześnie ich obrzędowość, co z kolei poświadcza *Ordo Romanus XI*.³⁹ Liczba skrutyniów miała nawiązywać symbolicznie do siedmiu darów Ducha Świętego. W praktyce – jak przed chwilą zaznaczyliśmy – nastąpiła rytualizacja dotychczasowej katechezy kandydatów do chrztu. Ewentualne nauczanie, jak i same pytania dotyczące wiary i pragnienia przyjęcia chrztu, z konieczności kierowano do rodziców naturalnych i chrzestnych niemowląt. Faktyczną katechezą zastąpiło wiele razy powtarzanymi egzorcyzmami i wkładaniem rąk, a następnie przekazaniem Ewangelii. Dawne egzorcyzmy i wyrzeczenie się szatana przez dorosłych w przypadku chrztu dzieci straciły swoje pierwotne znaczenie i stały się jedynie zwykłym obrzędem.⁴⁰

³⁷ S. Movilla, *Od katechumenatu...*, s. 76. Niektórzy uczeni uważają, że wraz z upadkiem katechumenatu nastąpił zanik katechizacyjnej funkcji liturgii; zob. W. Szpet, *Dydaktyka katechezy*, Poznań 1999, s. 75.

³⁸ Ostatecznie skrutynia wielkopostne zaczęły zanikać na przełomie VIII i IX wieku. „Gdy chrzest dorosłych stał się rzadkością – wyjaśnia przyczyny tego zjawiska J. Michalak (+1941) – zaniechano kilkakrotnego przynoszenia dzieci do kościoła na skrutynia, których zresztą dziecko zrozumieć nie mogło, i wszystkie dawniejsze ceremonie w skróceniu poczynawszy od IX wieku zaczęto wykonywać bez przerwy jednego dnia. Tak powstał obrzęd chrztu dzieci”; J. Michalak, *Zarys liturgiki*, Płock 1939, s. 99.

³⁹ Zob. *Sacramentarium Gelasianum*, n. 193-328. 419-452. 592-617, w: L. C. Mohlberg (wyd.), *Liber Sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli* (=Rerum Ecclesiasticarum Documenta, Series Maior, Fontes 4), Romae 1981, s. 32-53, 67-74, 91-97; *Ordo Romanus XI*, w: M. Andrieu (wyd.), *Les Ordines Romani du haut Moyen Age*, t. 2 (=Spicilegium Sacrum Lovaniense, 23), Louvain 1960, s. 363-447; A. Nocent, *I tre sacramenti dell'iniziazione cristiana*, w: A. Chupungco (red.), *Anàmnesis*, t. 3/1: *La liturgia, i sacramenti. Teologia e storia della celebrazione*, Genova 1989, s. 45-59; H. Auf der Maur, *Le celebrazioni nel ritmo del tempo*, t. 1: *Feste del signore nella settimana e nell'anno*, Leumann (Torino) 1990 (=La liturgia della Chiesa. Manuale della scienza liturgica, 5), s. 225-226; Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, s. 93-106. 109-118.

⁴⁰ Zob. V. Saxer, *Les rites de l'initiation chrétienne du II au VI siècle. Esquisse historique et signification d'après leurs principaux témoins*, Spoleto 1988, s. 626-627. 632-635; Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, s. 40-41; B. Mokrzycki, *Droga...*, s. 173-188.

W poniedziałek po III Niedzieli Wielkiego Postu ogłaszano pierwsze skrutynium na środę tego samego tygodnia. W tym dniu przyjmowano dzieci do katechumenatu i sprawowano nad nimi obrzędy odnoszące się niegdyś do dorosłych. Ostatnie skrutynium (*ordo qualiter catechizantur*) miało miejsce w Wielką Sobotę rano.⁴¹ Do dawniejszego zwyczaju „wręczania” katechumenom Modlitwy Pańskiej i Składu Apostolskiego dołączono – jak wspomnieliśmy – „przekazywanie” czterech Ewangelii. W rezultacie tych wszystkich przemian, dokonanych przed pontyfikatem Grzegorza Wielkiego (+604), powstały w liturgii rzymskiej formularze mszalne (oraz *ordines lectionum Missae*) na dni powszednie Wielkiego Postu koncentrujące się na idei chrztu, i połączone z następującymi pierwszymi czytaniem oraz (odpowiednio) perykopami Ewangelii: lekcja o wodzie ze skały i rozmowa Chrystusa z Samarytanką (Lb 20, 1-3. 6-13; J 4, 6-42; piątek III tygodnia; przedtem III Niedziela Wielkiego Postu), wezwanie do obmycia się na odpuszczenie grzechów w lekcji i Ewangelia o uzdrowieniu ślepego od urodzenia (Iz 1, 16-19; J 9, 1-38; środa IV tygodnia; przedtem IV Niedziela Wielkiego Postu), wskreszenie syna wdowy przez Eliasza i wskreszenie Łazarza przez Chrystusa (1 Krl 17, 17-24; J, 11 1-45; piątek IV tygodnia; przedtem V Niedziela Wielkiego Postu). Charakter chrzcielny posiadają także formularze późniejszego pochodzenia, przeznaczone na soboty III i IV tygodnia Wielkiego Postu (odpowiednio: Dn 13, 1-62; J 8, 1-11; Iz 49, 8-15; J 8, 12-20), drugie czytanie ze Starego Testamentu dodane na środę IV tygodnia (Ez 36, 23-28), jak również czytania na środę III tygodnia (Wj 20, 12-24; Mt 15, 1-20). W ten sposób charakter chrzcielny otrzymała Eucharystia środy, piątku i soboty zarówno trzeciego, jak i czwartego tygodnia Wielkiego Postu.⁴²

Ta krótka i z konieczności niepełna panorama historyczna uświadamia nam, że misterium chrztu – i wynikające z niego katecheza oraz obrzędy przedchrzcielne – nie mniej niż inne czynniki (takie jak: liturgia stacyjna, motyw męki Pańskiej czy publiczna pokuta) wpłynęły na kształtowanie się charakteru okresu Wielkiego Postu: w tym wypadku charakteru katechumenalno-chrzcielnego. Niezależnie od dokonujących się zmian, a nawet – w pewnym sensie – niezależnie od zaprzestania powszechnej praktyki chrztu dorosłych, charakter

⁴¹ Zob. W. Schenk, *Liturgia...*, s. 35-39.

⁴² Zob. B. Mokrzycki, *Droga...*, s. 122-131; J. Charytański, *Wielki Post*, w: tenże (red.), *Pascha nostrum. Wieczera Pańska w życiu wspólnoty wiernych*, Poznań-Warszawa-Lublin 1966, s. 212-215; J. Decyk, *Wielki Post...*, s. 236-237.

ten pozostał obecny w wielkopostnej liturgii rzymskiej (rzymsko-gallikańskiej), przynajmniej formalnie, przez kilka następnych stuleci, co widać choćby na przykładzie – wzmiankowanego już wyżej – Sakramentarza Gelazjańskiego (Sakramentarzy Gelazjańskich).⁴³ Gdy – przechowywany w Bibliotece Watykańskiej kodeks *Reginensis latinus 316*, którym dysponujemy dzisiaj – powstał około 750 roku (prawdopodobnie został skopiowany ze starszego kodeksu w klasztorze w Chelles /Saint-Denis?/, w okolicach Paryża) katechumenat i chrzest dorosłych praktycznie już nie istniały. Podobnie było również wtedy, gdy (w Rzymie?, w Rawennie?) był używany pierwotny wzór księgi (tzw. *Gelasianum Vetus*) powstały pomiędzy 628 a 715 rokiem (?).⁴⁴ Tym niemniej zawarte w Sakramentarzu kolekty mszalne III, IV i V Niedzieli Wielkiego Postu oraz kolekta poniedziałku V tygodnia tego okresu odnoszą się wprost do przygotowujących się do chrztu.⁴⁵ Podobnie do sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego i do przygotowania do ich przyjęcia (choć czasem tylko pośrednio) nawiązują modlitwy nad darami przeznaczone na te dni, oraz *super oblata* na II Niedzielę Wielkiego Postu.⁴⁶

Promulgowany po Soborze Trydenckim w 1614 roku Rytuał Rzymski nie przewidywał żadnych etapów przygotowania do chrztu.⁴⁷ Tym samym nie wiązał owego przygotowania z rytmem roku kościelnego. Jednoaktowy obrzęd chrztu dzieci i dorosłych stanowił zasadniczą celebrację sakramentu. Zawarte w rytuale Pawła V (+1621) obrzędy chrztu dorosłych i niemowląt zasadniczo nie różniły się od siebie. Liturgia chrzcielna dorosłych zawierała jedynie obszerniejsze wstępne pouczenia o przykazaniach, połączone z krótkim wykładem doktryny Kościoła o Trójcy Świętej. W potrydenckiej strukturze obrzędów chrztu można dostrzec tylko pewne ślady istnienia dawnych wielkopostnych obrzędów katechumenalnych. Próby przywrócenia rytów katechumenatu wraz ze stosowną katechezą,

⁴³ Wśród polskojęzycznych publikacji problematykę pochodzenia i datacji Sakramentarza Gelazjańskiego obszernie podejmują: J. Miazek, *Misterium Wielkiego Postu w modlitwach mszalnych dawnej i współczesnej liturgii rzymskiej. Studium liturgiczno-teologiczne*, Warszawa 1997, s. 39-44; J. W. Boguniowski, *Rozwój...*, s. 72-77.

⁴⁴ Por. C. Vogel, *Introduction aux sources de l'histoire du culte chrétien au Moyen Âge*, Spoleto 1975, s. 53-55.

⁴⁵ Zob. J. Miazek, *Misterium...*, s. 54-55.

⁴⁶ Zob. tamże, s. 71.

⁴⁷ Zob. *Rituale Romanum. Editio Princeps (1614). Edizione anastatica, introduzione e appendice a cura di M. Sodi – J. J. Flores Arcas*, Città del Vaticano 2004 (=Monumenta Liturgica Concilii Tridentini, 5), n. 19-203, s. 13-47.

przede wszystkim w krajach misyjnych, nie zawsze przynosiły pozytywne na większą skalę rezultaty. Sytuację starał się unormować dokument wydany dla krajów misyjnych przez – powstała w roku 1622 – Kongregację Rozkrzewiania Wiary „*Instructiones ad munera Apostolica rite abeunda*”.⁴⁸ Czas przygotowania do chrztu ustalono w nim na minimum 40 dni, lecz samego udzielania sakramentu nie wiązano koniecznie z Paschą lub uroczystością Zesłania Ducha Świętego.⁴⁹ Podobnie było po reformie liturgii chrztu dorosłych dokonanej w roku 1962. Co prawda układ obrzędów w wydany wówczas „*Ordo baptismi adultorum*” (stanowiącym suplement do *Rituale Romanum* z 1925 roku)⁵⁰ nawiązywał wyraźnie do dawnego katechumenatu i podzielony został na 7 stopni połączonych z przygotowaniem katechetycznym oraz z odpowiadającymi im rytami, to jednak poszczególnych etapów katechumenatu nie związano ze Mszą świętą i z okresami roku liturgicznego, chociaż samo udzielanie chrztu przewidziano na Wigilię Paschalną.⁵¹

3. KATECHUMENALNY I MISTAGOGICZNY WYMIAR ROKU KOŚCIELNEGO PO SOBORZE WATYKAŃSKIM II

Potrzebę powrotu do katechumenalnego wymiaru Czterdziestnicy Przedpaschalnej wskazano w Konstytucji o Liturgii Świętej Soboru Watykańskiego II, w której czytamy, iż „zarówno w liturgii, jak i w katechezie należy przedstawić w pełniejszym świetle podwójny charakter Wielkiego Postu. Przez przypomnienie chrztu lub też przygotowanie do niego oraz przez pokutę ma on usposabiać wiernych, gorliwiej oddających się słuchaniu Bożego słowa i modlitwie, do obchodzenia

⁴⁸ *Sacra Congregatio de Propaganda Fidei, Instructiones ad munera Apostolica rite abeunda*, Romae 1747 (wcześniejsze wydanie: Praga 1669).

⁴⁹ Zob. Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, s. 126-138.

⁵⁰ Jako uzupełnienie Rytuału Rzymskiego obrzędy zostały ogłoszone przez Świętą Kongregację Rytów w „*Acta Apostolicae Sedis*”. Ze względu jednak na rychłe rozpoczęcie Soboru Watykańskiego II nie doczekały się publikacji w oddzielnej księdze liturgiczne; zob. *Sacra Congregatio Rituum, Decretum Generale. Ordo Baptismi adultorum in varios gradus distribuitur, per quos catechumeni, progrediente instructione usque ad Baptismum perducuntur*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 54(1962) s. 310-311; *Ordo Baptismi adultorum per gradus Catechumenatus dispositus*, tamże, s. 312-338.

⁵¹ Zob. Cz. Krakowiak, *Reforma liturgii chrztu dorosłych z 1962 roku*, w: A. Durak (red.), *Liturgia Domus Carissima. Studium liturgiczne dedykowane ks. Bogusławowi Nadolskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1998, s. 236-258; tenże, *Katechumenat...*, s. 138-150.

Paschalnego Misterium. Dlatego szerzej należy uwzględnić elementy chrzcielne właściwe liturgii Wielkiego Postu; stosowne będzie [też] przywrócenie niektórych elementów dawnej tradycji”.⁵² Tak więc, Sobór Watykański II, postulując „przywrócenie wielostopniowego katechumenatu dorosłych”⁵³, przywrócił jednocześnie – przysłonięty nieco w ciągu wieków przez dominujący w nim motyw pokuty – aspekt chrzcielny Wielkiego Postu.⁵⁴

Wypełnieniem soborowych postulatów stało się ogłoszenie w roku 1972 nowego rytuału „Ordo initiationis christianae adultorum”.⁵⁵ Ustalono w nim, iż obecnie w strukturze wtajemniczenia dorosłych istnieją trzy stopnie („etapy” lub „bramy”), które w inicjacji chrześcijańskiej należy uważać za szczególnie ważne i doniosłe. Odpowiadają im trzy obrzędy liturgiczne: obrzęd przyjęcia do katechumenatu, obrzęd wybrania kandydatów do chrztu i obrzęd sprawowania sakramentów.⁵⁶ Stopnie te prowadzą do kolejnych „okresów” poszukiwania i dojrzewania lub są przez nie poprzedzane. Pierwszy okres polega na poszukiwaniu podejmowanym przez kandydata, a ze strony Kościoła odpowiada mu działalność ewangelizacyjna i „pre-katechumenat”. Kończy się on zaliczeniem do grona katechumenów. Drugi okres, czyli właściwy katechumenat, rozpoczyna się wraz z obrzędem włączenia do grona katechumenów i może trwać kilka lat. W tym czasie katechumen uczestniczy w katechizacji i w obrzędach właściwych temu okresowi. Trzeci okres – jako czas bezpośredniego przygotowania do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, czyli oczyszczenia i oświecenia kandydatów – zazwyczaj pokrywa się z okresem Wielkiego Postu. I wreszcie okres czwarty, który trwa przez cały Okres Wielkanocny, poświęcony jest mistagogii

⁵² Konstytucja o Liturgii Świętej „Sacrosanctum Concilium”, n. 109, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, tekst polski, nowe tłumaczenie, Poznań 2002, s. 72.

⁵³ Tamże, n. 64 (s. 64).

⁵⁴ We współczesnej polskiej literaturze liturgicznej i katechetycznej problematykę katechumenatu w dokumentach Soboru Watykańskiego II oraz w posoborowym nauczaniu Kościoła podejmują m. in.: R. Murawski, *Katechumenat dwudziestego wieku*, „Communio” 3(1983) n. 1, s. 32-38; W. Świerżawski, *Odrodzenie katechumenatu przez Sobór Watykański II*, „Anamnesis” 10(1996/97) s. 47-52; J. Bagrowicz, *Inicjacyjno-katechumenalny kształt edukacji dorosłych*, w: C. Rogowski (red.), *Katecheza dorosłych...*, s. 24-28; Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, s. 150-194

⁵⁵ Edycja polska rytuału: *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1988 (=OCWD).

⁵⁶ Por. *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, w: *Chrześcijańskie wtajemniczenie dorosłych. Wprowadzenie teologiczne i pastoralne* (=WTP), n. 6.

nowo ochrzczonych mającej na celu pogłębienie życia sakramentalnego i życia we wspólnocie.⁵⁷ „Ponieważ okres oczyszczenia i oświecenia – konkludują *Praenotanda* rytuału – przypada zazwyczaj na Wielki Post, a mistagogia na Okres Wielkanocny, całe wtajemniczenie chrześcijańskie powinno mieć charakter paschalny. Wielki Post ma też wywierać największy wpływ na dobre przygotowanie wybranych, a Wigilia Paschalna winna być normalnym terminem udzielania sakramentów wtajemniczenia. Ze względu jednak na potrzeby duszpasterskie istnieje możliwość udzielania tych sakramentów także poza wspomnianym okresem”.⁵⁸ Tę samą strukturę katechumenatu chrzcielnego powtarza „Dyrektorium ogólne o katechizacji”.⁵⁹

Obrzęd wybrania kandydatów do chrztu, czyli wpisania imienia, normalnie ma miejsce w I Niedzielę Wielkiego Postu, natomiast trzy skrutynia uroczyście sprawuje się w kolejne (tzn. w III, IV i V) niedziele tego okresu, a w razie potrzeby w inne niedziele lub nawet w dni powszednie. Podobnie, w szczególnych okolicznościach formalne rozpoczęcie okresu oczyszczenia i oświecenia może zostać zmienione: nieco przyspieszone lub/i przełożone na dzień powszedni.⁶⁰ Z kolei obrzędy przekazania odbywane po skrutyniach, od starożytności należące do okresu oczyszczenia i oświecenia, sprawuje się w ciągu tygodnia.⁶¹ W Wielką Sobotę zaś – jeśli to możliwe – należy dokonać obrzędów bezpośrednio przygotowujących do przyjęcia sakramentów wtajemniczenia (tzn. obrzędu oddania Symbolu wiary, obrzędu „Effeta” oraz ewentualnie wyboru chrześcijańskiego imienia).⁶² Jeżeli liczba katechumenów byłaby znaczna, części z nich sakramentów wtajemniczenia można udzielić w dniach Oktawy Wielkanocnej, a nawet w Okresie Wielkanocnym.⁶³ Warto tutaj podkreślić, iż jeśli okres oczyszczenia i oświecenia miałby mieć miejsce poza czasem właściwym (tzn. poza Wielkim Postem), a sakramentów wtajemniczenia – ze względu na poważne okoliczności duszpasterskie – nie udzielano by w Wigilię Paschalną lub w Okresie Paschalnym, to jednak ostatnia faza katechumenatu i poszczególne jej

⁵⁷ Por. WTP, n.7. 21-40.

⁵⁸ WTP, n. 8.

⁵⁹ Por. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, Poznań 1998, n. 88, s. 75.

⁶⁰ Por. WTP, n. 51-52. 25; OCWD, n. 133-180.

⁶¹ Por. WTP, n. 53; OCWD, n.181-192.

⁶² Por. OCWD, n. 193-205.

⁶³ Por. WTP, n. 55. 58.

obrządy muszą być włączone w rok liturgiczny, uwzględniając jego obchody.⁶⁴ Chodzi więc o to, aby – zgodnie ze sprawdzoną od wieków pedagogią Kościoła – również i formacja duchowa w katechumenacie była prowadzona stopniowo i by była świadomie dostosowana teologicznie i obrzędowo do rytmu roku liturgicznego.⁶⁵ Trudno znaleźć w rocznym cyklu liturgicznym bardziej odpowiedni czas na oczyszczenie i oświecenie katechumenów niż okres Wielkiego Postu; podobnie na mistagogię nowo ochrzczonych – czas lepszy niż Okres Wielkanocny.

Również w przypadku katechumenatu pochrzcielnego (tzn. obejmującego przygotowanie do bierzmowania i Eucharystii dorosłych, którzy przyjęli chrzest jako dzieci, ale nie otrzymali pouczenia w wierze) rytuał ustala, że czas katechezy takich osób należy odpowiednio włączyć w rok liturgiczny. Odnosi się to szczególnie do końcowego etapu katechezy, która zbiega się z Wielkim Postem. W okresie tym należy – między innymi – sprawować z udziałem dorosłych nabożeństwa pokutne jako przygotowanie do sakramentu pokuty.⁶⁶ Tak samo, gdy chodzi o dzieci nieochrzczone, które osiągnęły wiek katechizacyjny: wskazane jest, aby – o ile to możliwe – ostatni okres ich przygotowania do przyjęcia sakramentów wtajemniczenia przypadał na Wielki Post, a chrzest, bierzmowanie i Eucharystia były udzielone w Wigilię Paschalną.⁶⁷

Posoborowa liturgia wielkopostna towarzyszy więc katechumenom i chrześcijanom tak, jak towarzyszyła im niegdyś. Widać to szczególnie w cyklu „A” niedzielnych czytań mszalnych na Wielki Post, z którymi zharmonizowano – powstałe w oparciu o prefacje z *Supplementum Anianense* do Sakramentarza Gregoriańskiego – prefacje przeznaczone odpowiednio na: III, IV i V Niedzielę Wielkiego Postu (ich tytuły w „Mszałe Rzymskim dla diecezji polskich”

⁶⁴ Por. WTP, n. 58.-59. 61. Współczesną liturgię katechumenatu dorosłych, jak również wielkanocny okres mistagogii bardzo szczegółowo przedstawia: Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, s. 295-363. 408-417; zob. także: A. Nocent, *Iniziazione cristiana*, w: D. Sartore – A. M. Triacca (red.), *Nuovo Dizionario...*, s. 686-691; A. Nocent, *I tre sacramenti...*, s. 74-86.

⁶⁵ Zob. A. Sielepin, *Stawać się uczniem Chrystusa w czasie*, „Anamnesis” 9(1996/97) s. 31-33.

⁶⁶ Por. OCWD, n. 303; zob. A. Sielepin, *Katechumenat pochrzcielny*, „Anamnesis” 12(1997/98) s. 49-53. Katechumenat pochrzcielny dorosłych („katechumenat ponowny”) we współczesnych dokumentach katechetycznych (w szerszym kontekście przedstawienia form katechezy dorosłych w Polsce) omawia R. Czekalski, *Formy katechezy dorosłych w Polsce – realizacja, możliwości, projekty*, w: tenże (red.), *Katecheza w Kościele...*, s. 142-144.

⁶⁷ Por. OCWD, n. 310.

brzmia następująco: „Wiara Samarytanki”, „Oświecenie ludzi przez Chrystusa”, „Wskrzeszenie Łazarza”.⁶⁸

Niedziele te odzyskały dawną rangę i treść wybitnie chrzcielną. Podstawowe perykopy ewangeliczne (o Samarytance, o uzdrowieniu niewidomego od urodzenia i o wskrzeszeniu Łazarza) zajęły swoje dawne miejsce w roku „A”, lecz mogą być odczytywane – o ile potrzeby duszpasterskie tego wymagają – również w roku „B” i „C”. Również teksty starotestamentalne zostały dobrane w ten sposób, aby ukazać w wielkiej syntezie całość dziejów zbawienia oraz etapy ich realizacji, w które zostajemy włączeni poprzez chrzest.⁶⁹ Także w niedzielnym cyklu czytań „B” i „C” można dostrzec treści związane z tematyką chrztu, choć dotyczą one przede wszystkim już ochrzczonych: głównie konsekwencji ze chrztu wynikających. Tymi tematami są: kuszenie Chrystusa na pustyni i odrzucenie grzechu, przemienienie na górze Tabor i naśladowanie Chrystusa, odnowa przymierza z Bogiem i powrót do pierwotnej gorliwości, oraz Boże Miłosierdzie, dzięki któremu Bóg odpuszcza grzechy i przywraca łaskę nowego życia w Chrystusie.⁷⁰

Dodajmy, iż wśród wielkopostnych oracji mszalnych aktualnej liturgii, do chrztu jako duchowego odrodzenia nawiązuje modlitwa nad darami z soboty V tygodnia, zaś kolekta tego dnia wyraża prośbę, aby Bóg wejrzał na tych, których wybrał i udzielił pomocy zarówno katechumenom, jak i ochrzczonym.⁷¹ Podobnie, do sakramentu chrztu i zobowiązań z niego wypływających odnosi się euchologia Oktawy

⁶⁸ Chodzi o prefacje z *Supplementum* oznaczone w edycji Deshusses odpowiednio numerami: 1566 (na piątek II tygodnia Wielkiego Postu), 1571 (na środę III tygodnia), 1573 (na piątek III tygodnia); zob. J. Deshusses (wyd.), *Les Sacramentaire Grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits*, t. 1: *Le Sacramentaire. Le Supplément d'Aniane*, Fribourg 1979, s. 515. 517. 517-518; J. Miazek, *Misterium...*, s. 170; S. Czerwik, *Prefacje czterdziestodniowego przygotowania do obchodu Paschalnego Triduum w Mszałe Rzymskim Pawła VI z 1975 roku*, „Studia Theologica Varsaviensia” 20(1982) n. 1, s. 69-130. Edycje wzorcowe Mszału Rzymskiego Pawła VI łączą te prefacje z odpowiednimi formularzami mszalnymi na niedziele Wielkiego Postu, natomiast Mszał Rzymski dla diecezji polskich umieszcza je razem z innymi prefacjami wielkopostnymi; por. *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum* (editio typica altera: 1975, s. 201. 208-209. 216-217; editio typica tertia: 2002, s. 228. 241. 255-256); *Mszal Rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986 (=MRDP), s. 31*-33*.

⁶⁹ Por. *Wprowadzenie do lekcjonarza mszalnego*, n. 13, w: *Lekcjonarz mszalny*, t. 1, Poznań-Warszawa 1991, s. 19-20; B. Mokrzycki, *Droga...*, s. 562-563; V. Ryan, *Wielki Post i Święte Triduum*, Kraków 2003 (=Modlitwa Kościoła, 3), s. 23-28.

⁷⁰ Szerzej na ten temat zob. Cz. Krakowiak, *Główne treści teologiczne okresu Wielkiego Postu*, „Liturgia Sacra” 2(1996) n. 1-2, s. 48-52; tenże, *Katechumenat...*, s. 339-358.

⁷¹ Zob. MRDP, s. 105; J. Miazek, *Misterium...*, s. 220.

Wielkanocy: kolekta, modlitwa nad darami i modlitwa po Komunii z poniedziałku⁷²; modlitwa po Komunii z wtorku⁷³; kolekta i modlitwa nad darami z czwartku⁷⁴, kolekta z soboty⁷⁵, kolekta i modlitwa nad darami II Niedzieli Wielkanocnej.⁷⁶ Również inne formularze mszalne – głównie Okresu Wielkanocnego – zawierają treści teologiczne wprost lub pośrednio odnoszące się do misterium chrztu i inicjacji chrześcijańskiej.⁷⁷

4. ZAKOŃCZENIE

„Katechumenat starożytny – przypomina W. Świerzawski – wypracowany w złotym okresie trzeciego, czwartego i piątego wieku, znika z praktyki Kościoła w wieku piętnastym. Zauważono wtedy, że czegoś istotnego zaczyna brakować w życiu chrześcijańskim. I już w szesnastym wieku Ignacy Loyola (+1556), założyciel zakonu Jezuitów, tworzy swoją genialną metodę ćwiczeń duchownych (*exercitia spiritualia*), trwających 30 dni, podczas których ludzie – tacy jak on, najpierw niewierzący, później wierzący, a może później święci – winni dokonać owej *metanoi*, przemiany w myśleniu i działaniu: przejść od grzechu do światła, by wejść w misterium Boga żywego. Miesięczne ćwiczenia ignacjańskie (...) stały się inspiracją dla kilkudniowych rekolekcji, które dobrze znamy z praktyki Kościoła. (...) rekolekcje związane są wyraźnie z rokiem liturgicznym. Od wieków odprawiane są rekolekcje wielkopostne, rekolekcje adwentowe są zjawiskiem tworzącym się na naszych oczach (...). Teraz, kiedy patrzymy na odnowę katechumenatu jako trwałej instytucji Kościoła, zmienia się charakter rekolekcji, które, związane z całym Wielkim Postem, stają się dla ochrzczonych jakby neokatechumenatem, przeżywanym każdego roku”.⁷⁸

⁷² Zob. MRDP, s. 186.

⁷³ Zob. MRDP, s. 187.

⁷⁴ Zob. MRDP, s. 189.

⁷⁵ Zob. MRDP, s. 191.

⁷⁶ Zob. MRDP, s. 192; V. Ryan, *Okres Wielkanocny i święta Pańskie*, Kraków 2000 (=Modlitwa Kościoła, 4), s. 42-46.

⁷⁷ Zob. np. kolekty w Okresie Wielkanocnym z: wtorku i soboty III tygodnia, czwartku i soboty IV tygodnia, soboty V tygodnia; MRDP, s. 203. 207. 212. 214. 221.

⁷⁸ W. Świerzawski, *Różne posługiwanie, ale jeden Pan*, Kraków 1984, s. 22.

Katechetyczno-liturgiczna tradycja chrześcijańska i chrześcijańska *praxis* związały katechumenat i mistagogię zasadniczo z dwoma okresami w roku kościelnym: Wielkim Postem i Okresem Wielkanocnym.⁷⁹ Tym niemniej – w sensie szerokim – katechumenalny i mistagogiczny wymiar powinien charakteryzować cały rok liturgiczny: cały rok ma być stopniowym wtajemniczaniem, i katechumenów, i chrześcijan, w misterium Chrystusa i Kościoła. Postulat ten jest aktualny zwłaszcza dzisiaj, w dobie powszechnej sekularyzacji, gdy życie – przede wszystkim wiernych Kościoła w Europie zachodniej (ale nie tylko) – w wielu przejawach przypomina epokę postchrześcijańską. Niestety, coraz większej liczby wiernych (w praktyce już „postchrześcijan”) dotyczy wyraźnie i otwarcie sygnalizowana – między innymi przez Jana Pawła II (+2005), u progu drugiego roku jego pontyfikatu, w Adhortacji Apostolskiej „*Catechesi tradendae*”⁸⁰ – konieczność katechumenatu ponownego, czyli katechumenatu pochrzcielonego (jedną z jego form jest dziś neokatechumenat). W tym przypadku ewentualna mistagogia – jako kolejny (w stosunku do katechumenatu) etap wtajemniczania w chrześcijaństwo – jest kwestią przyszłości⁸¹, a katechetyczny rytm roku kościelnego⁸² „siłą rzeczy”

⁷⁹ To związanie niekiedy było tak „silne” i „dosłowne”, iż „w VI wieku, w niektórych miejscach – od Antiochii Sewera po Toledo Ildefonsa – w pierwszą niedzielę postu zamykano baptysterium, aby otworzyć je [dopiero] w dniu Paschy podczas uroczystej procesji”; M. Campatelli, *Chrzest. Dar na całe życie*, Kraków 2008, s. 35.

⁸⁰ Zob. Jan Paweł II, *Adhortacja Apostolska o katechizacji w naszych czasach „Catechesi tradendae”, 16 października 1979 r.*, n. 44, tekst polski w: *Adhortacje Apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 51.

⁸¹ Zwłaszcza mistagogia pojmowana – jak to określa Cz. Krakowiak – nie jedynie jako „zwykła katecheza o sakramentach”, ale jako „prawdziwa teologia liturgiczna”; mistagogia rozumiana jako „fundament duchowości chrześcijańskiej odpowiadającej potrzebom współczesnego człowieka” i „wprowadzenie w misterium celebrowanej liturgii, oparte na solidnym fundamencie biblijnym i teologicznym”; Cz. Krakowiak, *Katechumenat...*, s. 413. Podobnie mistagogię ujmuje J. Kopec. Jest ona „wtajemniczeniem w sprawowane misterium liturgii, celem pełnego i owocnego w nim udziału”; J. Kopec, *Formacja liturgiczna, czyli mistagogia w liturgii i przez liturgię*, „Liturgia Sacra” 2(1996) n. 3-4, s. 27. Interesujące refleksje na temat „chrześcijańskiej mistagogiki paschalnej” dokonującej się w ciągu roku liturgicznego – na przykładzie uroczystości Wielkanocy – zamieszcza R. Cantalamessa, *Tajemnica Wielkanocy*, Wrocław 2002, s. 87-90.

⁸² „Katechetyczny wymiar roku kościelnego można rozumieć przynajmniej dwojako. Po pierwsze, w ramach powtarzających się cyklicznie obchodów (okresów liturgicznych, uroczystości, świąt, wspomnień, celebracji okolicznościowych itp.) tajemnice Misterium Paschalnego i Chrystusowego zbawienia Kościoł rozkłada na cały rok kalendarzowy, podając je wierzącym w małych, łatwo przyswajalnych „porcjach”. Dzięki temu chrześcijanin może sprawowane tajemnice wiary łatwiej zrozumieć, przyjąć i nimi żyć na co dzień. Po wtóre, w kręgu roku liturgicznego – poprzez homilie, kazania, katechezy czy rekolekcje – Kościoł cyklicznie i meto-

musi coraz bardziej nabierać charakteru katechumenalnego i ewangelizacyjnego, gdyż formacja mistagogiczna, katechetyczna, liturgiczna i homiletyczna nie posiadają fundamentu w postaci znajomości (i akceptacji ze strony ochrzczonych) podstawowych prawd wiary oraz zasad chrześcijańskiego postępowania.⁸³

Riassunto

Il carattere catecumenale e mistagogico dell'anno liturgico. La storia e il presente

Il senso teologico più profondo e principale del ciclo annuale liturgico consiste soprattutto nella sua dimensione anamnetica. Tuttavia l'anno liturgico è pure *locus* della formazione cristiana pluridimensionale. Perciò possiamo individuare le varie funzioni di esso: catechetica, pedagogica, missionaria, spirituale, morale, dogmatica, pastorale ecc. L'anno liturgico „si è sviluppato [anche] come una programmazione ecclesiale di mistagogia [...] in funzione di una continua riscoperta dell'economia sacramentale” (J. Pinell).

Già dai primi secoli del cristianesimo alcuni periodi dell'anno, soprattutto la Quaresima e la Cinquantina Pasquale, venivano compresi e vissuti come l'itinerario battesimale dei futuri cristiani. A partire dai secoli III-IV il ritmo di questo itinerario di fede e alla fede era fortemente scandito dal conferimento dei sacramenti dell'iniziazione cristiana (battesimo, cresima, Eucaristia) e dalle diverse tappe che li preparavano (il catecumenato) e lo seguivano (la mistagogia). La situazione cambiò nel secolo VI, quando – a causa della pratica del battesimo non più degli adulti ma dei bambini – il catecumenato pian piano praticamente cominciava a sparire. Di conseguenza svanì pure la catechesi mistagogica dei neofiti come tale.

Lo studio, basato sulle fonti patristiche, liturgiche e catechetiche (quelle storiche e i documenti recenti) presenta il carattere (e la carica) catecumenale e mistagogico dell'anno liturgico nella panorama storica e teologica: dall'antichità cristiana fino alla riforma liturgica (sia quella dell'anno liturgico come quella del catecumenato e dell'iniziazione cristiana degli adulti) realizzata dopo il Concilio Vaticano II.

Ks. Daniel Brzeziński

dycznie przepowiada i wyjaśnia słowo Boże, oraz naucza prawd wiary i moralności chrześcijańskiej”; D. Brzeziński, *Katechetyczny wymiar...*, s. 324.

⁸³ W sytuacji, gdy konieczna jest reinicjacja i reewangelizacja społeczeństw niegdyś głęboko chrześcijańskich, katechumenalnym (czy wręcz prekatechumenalnym) staje się dotychczasowy katechetyczny i mistagogiczny rytm roku kościelnego.